עֲרִיּוֹת כּוּלָּן דּוֹמוֹת עָלָיו כְּמִישׁוֹר, ששתיית יין מביאה לידי זנות (מהרש"א).

כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ דּוֹמֶה עָלָיו כְּמִישׁוֹר - ממון אחרים נראה לו כהיתר (רש"י), שלאחר שכילה את ממונו עבור היין, גוזל את אחרים כדי שיוכל להמשיך בהרגל השתיה (מהרש"א).

יַשְׂחֶנָּה מְדַעְתּוֹ, על ידי שיעסוק בתורה, וזהו סיום הפסוק שם 'ודבר טוב ישמחנה', ש'דבר טוב' הוא התורה, שיעסוק בה והיא תהפוך את הדאגה לשמחה ותצילנו ממנה (רש"י משלי שם).

יְשִׂיחֶנָּה לַאֲחֵרִים, שמא תהיה להם עצה טובה עבורו כיצד להינצל מההפסד, ובכך תסור דאגתו מלבו (רש"י, מהרש"א סנהדרין ק, ב, תוספת יום הכיפורים). וסיום הפסוק 'ודבר טוב ישמחנה', פירושו לפי זה, שהדבר הטוב שינחמנו בו חבירו, יהפוך את הדאגה לשמחה (רש"י משלי שם). ויש שביאר, שישיחנה לאחרים כדי שיבקשו עליו רחמים (ערוך ערך שח). ויש שביאר, שעצם השיחה וסיפור דאגתו וצרתו לאחרים, תקל על לבו, שכך הוא טבע האדם (ענף יוסף).

וְנָחָשׁ עָפָר לַחְמוֹ וְכוּ' - שאי אפשר לפרש כפשוטו שאוכל רק עפר, שהרי אנו רואים שאוכל גם מאכלים אחרים, ובהכרח שהפירוש הוא שטועם במאכליו טעם עפר, או שאין דעתו מיושבת בלא אכילת עפר (תוספת יום הכיפורים). ולא דרשו כן מהפסוק בתורה שבו התקלל 'ועפר תאכל כל ימי חייך' (בראשית ג, יד), כי שם היה אפשר לפרש שלא יהיה מצוי לו לאכול אלא עפר, אבל כאן נאמר שזהו 'לחמו' (מהרש"א, תוספת יום הכיפורים).

אֲפִילּוּ אוֹכֵל כָּל מַעֲדַנֵּי עוֹלָם טוֹעֵם בָּהֶם טַעַם עָפָר, אבל במשקין טועם טעם (ראה אדרת אליהו בראשית ג, יד, אך ראה אבות דר"נ נוסח אחר מב, שגם המשקים נעשים בפיו לעפר). ויש שכתב, שגם במאכלים טועם את טעמם, אלא שהטעם שנשאר בפיו הוא טעם עפר (פני משה [לרבי משה כ"ץ], ושכך גם לשון המדרש רבה במדבר יט, כב 'אפילו אוכל כל מעדנים שבעולם, מתהפכים בפיו לעפר').

קָלַל אֶת כְּנַעַן, ואף שנח הוא זה שקילל את כנען ולא הקב"ה עצמו, קללה זו באה ברוח הקודש מאת ה' שנתן בלב נח לקללו בכך (בן יהוידע).

אוֹכֵל מַה שֶּׁרָבּוֹ אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה מַה שֶּׁרָבּוֹ שׁוֹתֶה, וכדעת האומר (גיטין יב, א) שאין האדון יכול לומר לעבד 'עשה עמי ואיני זנך' (מהרש"א). ואין הפירוש שאוכל ושותה דוקא מאותו סוג שרבו אוכל ושותה [שהרי רק בעבד עברי נאמר דין זה (ראה קידושין כ, א)], אלא הכוונה היא שלא יחסרו לו מזונות כיון שסמוך על שולחן רבו (תוספת יום הכיפורים). ויש שכתב, שאמנם בעבד כנעני הנמכר לישראל יכול לומר לו 'עשה עמי ואיני זנך', וגם אינו צריך לתת לו מאותו סוג מאכלים ומשקים שלו, אבל בזמן שהתקלל כנען שיהיה עבד לאחיו, היו גם אחיו בני נח, ולכן היו צריכים לנהוג בו כעבד עברי הנמכר לישראל (עיון יעקב).

חַד אָמַר דָּגִים, ואף שהיו יכולים לטעום במן איזה טעם שרצו, כמבואר בגמ' להלן, אך מכל מקום מראה המן לא השתנה [ראה בגמ' לעיל (עד, ב) וברש"י שם, ש'חד אמר' שלכן נקרא המן עינוי, כי לא ראו את המאכל שרצו לטעום] (חיד"א דבש לפי מערכת נ אות ל, וכן מבואר בספרי בהעלותך, פז, שזו היתה תלונתם. וראה עוד להלן ד"ה בשר).

וּמָאן דְּאָמַר עֲרָיוֹת דִּכְתִיב חִנָּם - שקרובותיהם היו מתרצות להינשא להם בחינם בלא מוהר ומתן (מהרש"א). ויש שביאר, ש'חנם' פירושו בלי עונש, שהעריות היו מותרות להם ולא היו נענשים על כך (עיון יעקב).

מַאי מַעְיָן חָתוּם, שפירושו שהיו גדורים מעריות [כמבואר ברש"י על פסוק זה], אבל 'גן נעול' הנאמר ברישא, פירושו שנזהרו מאשת איש [כמבואר בתרגום שם], וגם בתחילה כשהביאה הגמ' את הרישא של 'גן נעול', כוונתה לסיפא של 'מעין חתום' (מהרש"א). ויש שביאר, ש'גן נעול' - אלו הנשים, ואם כן אין מזה הוכחה שהאנשים לא היו פרוצים במצריות, ולכן הביאה הגמ' את הסיפא של 'מעין חתום' - שהם האנשים [כמבואר במדרש שם] (הגהות רא"מ הורוויץ).

עַל עִסְקֵי מִשְׁפְּחוֹתָיו שֶׁנֶּאֶסְרוּ לָהֶם, והטעם שלא התלוננו על איסור עריות מיד אחרי מתן תורה, יש שכתב, שאף שכל התורה נמסרה למשה מסיני, מכל מקום לא אמרה משה לישראל בפעם אחת, ופרשת עריות נאמרה להם על ידי משה סמוך לתלונתם (רא"ם במדבר יא, י, וראה גם ספרי שם, שהצטערו 'בשעה' שאמר להם לפרוש, אך ראה עמק הנצי"ב שם, שבודאי מיד לאחר מתן תורה הפרישם משה מהעריות). ויש שביאר, שבשעה שהתלוננו על המן, התלוננו גם על שאר התאוות הגשמיות שהפרישם הקב"ה מהן (גור אריה שם, וראה ביאור נוסף במהרש"א).

וְהַלְלוּ טַעֲמָן וְלֹא מַמָּשָׁן, שלדעתו, טעמן בלא ממשן אינו מזיק למעוברות (מהרש"א).

וְלָבָן כְּמַרְגָּלִית, וכפי שנאמר עליו (במדבר יא, ז) 'ועינו כעין הבדולח' [ובדולח היא אבן טובה לבנה בגוון הפנינה (ראה רס"ג שם ואבן עזרא בראשית ב, יב)] (מהרש"א).

שֶׁמַּגִּיד לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל אִי בֶּן תִּשְׁעָה לְרֹאשׁוֹן וְאִי בֶּן שִׁבְעָה לְאַחֲרוֹן, ובאותו הזמן עדיין לא גזרו חכמים שאשה שמת בעלה או שגירשה צריכה להמתין שלשה חודשים קודם שתינשא, כדי שידעו אם הולד הוא מהראשון או מהשני [ראה יבמות (מא, א - מב, א)], משום שאז עוד לא הוצרכו לכך, שהמן היה מברר זאת (תוס' ישנים).

והיו מסתמכים להכריע את הספק על ידי המן אף ש'לא בשמים היא' [כמבואר בב"מ (נט, ב) ובעוד מקומות], משום שרק על ספק בהלכה נאמר כלל זה, אבל ספק במציאות אפשר לברר גם על ידי הוכחה משמים (ברכי יוסף או"ח לב, ד, מהר"ץ חיות). ויש שכתב, שבאמת היו מברירים את הדין בראיות ע"פ כללי ההלכה, והמן סייע רק להוציא מלב המפקפקים (תוספת יום הכיפורים).

זֶה אוֹמֵר הֵיא סָרְחָה עָלַי, שטוען שמרדה בו ויצאה לחינם מביתו והלכה לבית אביה (רבנו אליקים, איי הים), ולכן רשאי לגרשה בלא כתובה (מהרש"א, וראה פירוש נוסף להלן ד"ה אם נמצא).

וְהִיא אוֹמֶרֶת הוּא סָרַח עָלַי, ותובעתו כתובתה (רש"י), כלומר, שטוענת שאינו רשאי לגרשה בלא כתובה, ומחזקת את טענתה שלא זו בלבד שהיא לא סרחה, אלא הוא זה שסרח (הערות הגרי"ש אלישיב). ואף לדעת האומרים שכתובה היא מדרבנן, יתכן שתיקנו זאת כבר בימי משה, ואף אם לא תיקנו זאת אז, נהגו מעצמם לתת כתובה (גבורת ארי).

המשך במילואים עמ' 118